

BORDAMIZA VURAN DENİZ'DEN DAMLALAR

Nevzat GÖZAYDIN

Türkçeyi değişik türlerde verdikleri eserlerle geliştirip zenginleş-tiren yazarlarımız arasında sözlükleriyle de dil ve edebiyat tarihimizde kendine havlı bir yer bulan Orhan Hançerlioğlu verimli bir yazar olarak tanınmıştır.

Bir hikâye kitabı ile şeviz romanı vardır. *Türk Dili Sözlüğü*, *İslam İnançları Sözlüğü*, *Felsefe Sözlüğü* gibi kitaplarının yanı sıra yedi ciltlik *Felsefe Ansiklopedisi (Kavramlar/ Akımlar)* ve iki ciltlik eki (*Düşünürler*) ile diğer sözlükleri önemli başvuru kitaplarındandır. Ayrıca Musahipzade Celal ile ilgili bir de inceleme kitabı bulunan Hançerlioğlu, *Ali* başlığını taşıyan romanıyla TDK Edebiyat Ödülü'nü 1956 yılında kazanmıştır. Ancak fikir kitapları ve sözlükleri ile tanınan yazarın romanları pek söz konusu edilmemiş ve işlenmemiştir.

Edebiyatımızda “deniz” konusunu işleyen yazarlarımızı tararken Orhan Hançerlioğlu'nun kaleme aldığı *Bordamıza Vuran Deniz* başlıklı eserini görünce, aldım ve heyecanla okudum. Ancak “deniz” yerine başka bir sürprizle karşılaştım. Bu romanda o kadar çok deyim ve atasözü vardı ki, bunları *Türkçe Sözlük* (TDK Yayını, Ankara, 2011) ile karşılaştırıp ayrı ayrı fişlemeye başladım. Zeyyat Selimoğlu, Yaman Koray gibi denizi konu alan yazar beklerken bambaşka bir dil zenginliğinin örneklerini bulmuştum.

Roman kahramanlarının kökeni Gaziantep olduğu için o yörenin yerel sözleri de eserde olaylar İstanbul-Gaziantep ekseninde geçtiğinden deniz ile pek ilgisi yoktur.

Bu romanda bulduğum atasözlerini aşağıda örnek cümleleriyle veriyorum. Eserde geçtikleri yere göre de anlamlarını açıklamaya çalıştım. Burada sözlüğümüzde bulunmayanlar ağırlık taşımaktadırlar. Eserde yer alan ve çok bilinenlere ise yer vermedim.

- “Allah sana uzun ömürler versin; başını sallamadık ağaç olmaz, demişler.” (50). *TS*’de ‘baş’ maddesinde bu söz bulunmuyor. Anlamı, ‘her insanın bir derdi olabilir’dir.

- “Ayrılma çuvalların yanından; karaltın nerede, kararın orada.” (93). *TS*’de ‘karaltı’ maddesinde yoktur. Anlamının ‘kararını verirsen diren, arkasında dur, vazgeçme’ olduğunu düşünüyorum.

- “Biraz göz kulak olsana. Balık kokarsa tuzlarlar, ya tuz kokarsa ne ederler?” (34). “Balık” maddesinde yer almıyor. ‘Bozulmaya yüz tutan bir şeyi bozulmaktan kurtaran bir çare vardır, ama o çare de bozuksa, kötüyse, yapacak bir şey kalmamıştır’ anlamındadır.

- “Baskısız yongayı yel alır, sahipsiz tarlayı el alır” (22). *TS*’de ‘yonga’ yerine ‘tahta’ kelimesi kullanılmış, ancak örnek cümle bulunamamış.

- “Bundan böyle başeğmeler yerine başkaldırmalar gerekecekti. (51). Yazar ‘baş’ ile olan kelimeleri birleşik yazmış. *TS*’de başkaldırma’ var, öteki yok. Anlamı ‘uysal olma, itaat gösterme’ olabilir.

- “Canın sağ olsun, baş bizim olursa börk eksik olmaz.” (50). *TS*’de ‘baş’ maddesinde olması gereken bir atasözü daha... Anlamı ‘söz sahibi olunursa mutlaka güçlü olunur’ diyebiliriz.

- “Kız Güllü, savuşma heybelerin önünden. ‘Çakal eriği kurt olmaz, çarşı iti koyun beklemez’ demişler.” (10). Bu atasözü de *TS*’de yok. Anlamının ‘herkesin aslı neyse ona benzer, değişmez’ olduğunu düşünüyorum.

- “Delinin uyuklaması da deli, sayıklaması da... diye homurdandı. Deliyle gitme yola, başına gelir türlü bela.” (33). *TS*’de yer almayan bu atasözünün anlamının ‘iş yapacağın insanı iyi tanı, sonra zarar görürsün’ olması gerekir. ‘Deli’ maddesinde yer almalıdır.

- “Densizin devesi cansız öter, ne bilirdim böyle savuşacağını. Hayvanın alacası dışında, insanın alacası içinde. Ağaca baltayı vurmuş-

lar, sapı benim bedenimden demiş.” (22). Birbirini izleyen bu atasözlerinden ‘densiz’ ile başlayanı *TS*’de yok. Diğer ikisinin de örnek cümlesi bulunamamış. İlkinin anlamının ‘içten pazarlıklı olanı yapacağı gizli olur, kimse sesinlemez’ olduğunu düşünüyorum.

- “Deveciyle konuşan kapıyı büyük tutmalı, kes sesini.” (92) *TS*’de başka bir varyantı var, ama örnek cümlesi yok: “Deveciyle görüşen yapısını yüksek açmalı”.

- “Olmazsa nidelim a efendi, dilden gelen elden gelir mi?”

Bir minare var doğru, onun da içi eğri.” (50). “Dil” madde başında bulunması gereken bir atasözü daha... Hem o, hem ‘minare’ ile başlayan *TS*’de bulunmuyor. Anlamları ‘dil ile söylenen kolay gerçekleşmez’, ikincisi ise ‘her doğru tam doğru değildir, içinde bazı yanlışlar olabilir’ diye açıklayabiliriz.

- “Dünyanın ucu uzun. Serçeyle konuşanın sesi semadan gelir. Dırlanma artık, otur oturduğun yerde.” (93) *TS*’de ‘serçe’ maddesi içinde bulunması gerekiyor. Anlamının ‘gücü kuvveti olmayanın etkisi pek yoktur’ olduğunu düşünüyorum.

- “Ekmek olsun kuru olsun, oğlan olsun deli olsun, dedik, başımıza bu geldi.” (32) ‘Ekmek’ maddesi içinde yer alacağı bir atasözü. Anlamı ‘aza kanaat edeceğiz, ama bu kadarı da fazla’ olsa

- Ardı ardına sıralanan üç atasözü: “El yumruğunu yemeyen kendi yumruğunu kantar sanırmış. Hayır san işine, hayır gelsin başına. Her horoz kendi zibilliğinde öter.” (34) *TS*’de ‘kantar’ yerine ‘değirmen’ kullanılmış, örnek cümle yok. Diğer ikisi ise yer almıyor. İlki ‘hayırla işine başla, sonu da iyi bitsin, hayırlı olsun’ ikincisi ise ‘her horoz kendi çöplüğünde öter’ atasözünün başka bir varyantıdır. Ancak bu da *TS*’de yok. Anlamı ‘herkesin söz sahibi olduğu, hükmünün geçtiği bir yer vardır’ olmalıdır.

- “En kolay iş yemek, o da çiğnemedenden yutulmaz, anladın mı oğlum.” (33) *TS*’de ‘en’ maddesi içinde olması gereken bir söz. Anlamının ‘her kolay gibi görünen işin zorlu bir tarafı da vardır’ olduğunu düşünüyorum.

- Yine art arda geçen sözler: “Eşek eşekken çamura bir kere çöker. Oğul usta, ekmeği çift kaparsa; analık usta yumağı ufak yapar.” (21/22) *TS*’de ne ‘eşek’ maddesi içinde ne de ‘oğul’ da bunlar bulunmuyor. İlkinin anlamının ‘insan yaptığı hatayı anlamalı tekrarlamamalı’, ikincisinin ise ‘akıllı insan işini sağlama bağlar öncesinden kararlı olur’ şeklinde açıklanması uygun düşer.

- “Erkek ata binen sözden mahrum kalır. Adam adama yük değil, can gövdeye mülk değil.” (10) Ardı ardına geçen bu sözlerden ikincisi *TS*’de var, ama örnek cümlesi yok. İlki ise *TS*’de bulunmuyor, ama TDK Yayını başka bir eserde yer alıyor: *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*, Ankara 1969, s.113. Söz Gaziantep’ten derlenmiştir. Hançerlioğlu da konuyu İstanbul-Gaziantep ekseninde işlediği için bu sözün eserde yer alması doğaldır.

- Ardı ardına sıralanmış üç söz: “Gön yufka yerinden delinir, bilmez misin? Ot, kökü üstünde biter. Kaynayan kazan kapak tutmaz.” (17) Burada ilkinin *TS*’de bulunduğunu, ancak örnek cümlesiz geçildiği görülmektedir. Üçüncüsü de aynı durumda... İkincisi ise *TS*’de yok. Anlamı ‘herkesin bir aslı, kökeni vardır’ olmalıdır.

- “Görmedik görmüş, akıldan olmuş, dedi- hangi küçük bey a kız (16). *TS*’de bulunmayan bu sözün anlamının ‘hiç tecrübesi olmayan yeni bir şey görünce ne yapacağını şaşırır’ olması muhtemeldir.

- “O da mı tasa oldu sana? Herkesin delisi evinde, derdi karnında.” (68). *TS*’de bulunmayan bu atasözünün anlamı ‘herkesin, her evin bir sıkıntısı, derdi bulunur’ olmalıdır.

- “İki deliye bir uslu korlar. Sen şimdi şu besmelesizi de kandır, beraberce Cevat’ın evine gidin.” (33) *TS*’de ‘iki’ maddesi içinde alınması doğru olur. Anlamı ‘yanlış yapması muhtemel birinin başında mutlaka biri olmalıdır’ diye düşünüyorum. Buradaki besmelesiz’, halk arasındaki kullanımıyla ‘yaramaz, deli dolu, hırçın, laf dinlemez, aksi’ gibi anlamlar taşımaktadır.

- “İnsanoğlu on, dokuzu don, diye mırıldandı. Güvenme öyle varlığa, düşersin böyle darlığa.” (11) *TS*’de ‘insanoğlu’ maddesinde bulunmuyor. Anlamı ‘insanın dış görünüşü önemlidir’ olabilir. İkinci ise

TS'de değişik biçimiyle, (öyle) ile (böyle) olmaksızın yer alır. Örnek cümlesi yoktur.

- “Düşündüğün şeye bak; kardeşi kardeş yaratmış, rızkını ayrı yaratmış.” (50) *TS*'de bulunmayan bu atasözü, biraz önce sözünü ettiğim TDK yayını kitapta bulunuyor (s.151) Anlamının ‘Kardeş bile olsalar, herkesin kendi varlığı kendisine aittir’ olması uygundur.

- Yine iki atasözü art arda: “Oduncunun gözü omçada, dilencinin gözü çömçede. Bir hatır, iki hatır, üçüncüsünde vur yatır.” (22) *TS*'de ilki yarım kalmış, dilenci’ kısmı yok. Birincisinde de örnek cümle bulunmuyor. İkincisi ise hiç yer almıyor. Anlamının ‘hatır içi iş yapılır ama bir yere kadar’ olmalıdır.

- “Oğlum deli, malı neylesin; oğlum akıllı, malı neylesin, dedik, başımıza gelmeyen kalmadı.” (21) *TS*'de yer almayan bu atasözü ‘herkesin yaptığı beklentiye uymaz’ anlamına gelmektedir.

- “Minareyi yaptırmayan yerden bitmiş sanır. Kolay mı yetişir bir çocuk?” (34) *TS*'de var ama örnek cümle bulunamamış.

- “Ha duvara söylemişsin, ha buna... Olgaç oğlak kılından belli olurmuş.” *TS*'de yok. Anlamının ‘Herkesin kendi karakteri küçük yaşta belli olur’ veya ‘ağaç yaşken eğilir’ biçiminde olduğunu diyebiliriz

- “Öbürleri evlendi de ne hayırlarını gördüm sanki bir gözün gördüğü ötekine hayretmez. Canı yanan eşek attan berk kaçır.” (68) İlkini anlamının ‘insan ne kadar yakını da olsa derdini kendi taşır başkası ilgilenmez’, İkincisinin ise ‘bir işte başarısız olan kişi, bir daha denemeden işe girmez, zarar etmeyi göze alamaz’ olduğunu düşünüyorum. ‘Bir’ maddesi içinde yer verilmesi uygun olur. İkincisi ise *TS*'de var ve örneksiz, ‘berk kaçır’ yerine ‘yüğük olur’ şeklinde varyantıyla verilmiş.

- “Şaşkın ördek götün götün yüzer, diye mırıldandı; söyletme beni şimdi.” (11) *TS*'de ‘şaşkın’ maddesi içinde yok. Anlamının ‘iş bilmeyen, deneyimi olmayan ters işler yapar’ olması muhtemeldir.

- “Tandır başında bağ dikmek kolaydır. Tavuk kaza bakarsa bilmem neresi yırtılır.” (69) İki atasözü ardı ardına verilmiş. İlki ‘her iş görüldüğü kadar kolay değildir, zorlukları vardır’ anlamında olabilir. İkincisi

ise, ‘herkesin gücü, yeteneği bellidir, daha fazlasına cüret etmemelidir’ anlamına gelmektedir.

- “Sonuna kadar gitmeyi göze almış bir yürekpekliliğiyle, katibi omuzlarından yakalayıp dışarı itti.” (53) *TS*’de bulunmayan bir madde başı, ‘yürekpekliliği’, ‘yüreği pek’ ve ‘yüreği peklilik’ maddeleri var ama her ikisi de örneksiz kalmış.

Sözlüğümüzde bu yürekpekliliği gibi tek kelimedenden oluşan madde başları arasında Hançerlioğlu’nun verdiği birkaç söz daha bulunmaktadır. Bunları da örnekleriyle birlikte göstereyim:

- püskürtme: “Nuri, püskürtme bıyıklarını durmadan, siniri parmaklarıyla tarıyordu.” (20). Buradaki anlamı *TS*’de bulunmuyor. Bence anlamı ‘dikine çıkmış, fırça kılı gibi sert, uzun’ olsa gerek. Ya püskürtme bıyık maddesi olarak verilmeli ya da sadece püskürtme içinde aktarılmalıdır.

- özenç: “Sen çocukluğundan beri bu gücün yokluğunu duyuyor, ona özeniyordun. Bu özenç seni çıkmazlara götürüyordu.” (114). *TS*’de bu söz var, ama ikinci anlamının örnek cümlesi olarak alınabilir.

- sünnet cemiyeti: “Cemalettin efendilerin sünnet cemiyetinde kimsecikler kusur bulmamalı.” (34) *TS*’de ayrı bir iç madde olarak ‘sünnet cemiyeti’ belirtilip açıklanmalı. Anlamının ‘sünnet töreni için davetlilerle birlikte düzenlenen eğlence’ olduğunu söylememiz mümkündür.

- kösdinlemişlik: *TS*’de böyle bir madde başı yok. ‘kös dinlemek’ iç maddesi var ve örnek cümle bulunmuş. Ancak örnek cümleye göre anlamı ‘vurduymazlık, boş vermişlik’ olmalıdır: “Bizi pek görmek istemez ama aldırın kim? Serde kösdinlemişlik var omuzlarım kapıyı, girerim içeri.” (20)

puntluk: *TS*’de yok. Örnek cümleye göre anlamı ‘bayan ayak kabısının ökçe (topuk) uzunluğu ölçüsü’dür. *TS*’de punto da bir ölçü olup matbaacılıkta kullanılır. Örnekteki ‘punt’ ile ‘puntluk’ sözlerinin madde başı olarak verilmesi uygun olur.